

6. Иванов В. В. Лингвистическое источниковедение в его отношении к истории русского языка. *Филологические науки*. 1992. № 4. С. 52–63.

7. Колесов В. В. Становление идеи развития в русском языкознании первой половины XIX в. *Понимание историзма и развития в языкознании первой половины XIX века*. Ленинград: Наука, 1984. С. 163–199.

8. Котков С. И. Источниковедческие исследования и научное издание памятников в области русского языка. *Источники по истории русского языка XI – XVII вв.* Москва: Наука, 1991. С. 3–14.

9. Ларин Б. А. Три иностранных источника по разговорной речи Московской Руси XVI—XVII веков / Отв. ред. д-р филол. наук, проф. А. С. Герд; рецензенты: В. В. Колесов, Л. Я. Костючук; Санкт-Петербургский государственный университет. Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ, 2002. 688 с.

10. Медушевская О. М. Источниковедение: Теория. История. Метод // <http://avorhist.narod.ru/publish/istvet1-1-1.html>. С. 1–41.

11. Півторак Г. П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови (Історико-фонетичний нарис) / Відп. ред. В. Г. Скляренко. Київ: Наук. думка, 1988. 280 с.

12. Рябініна І. М. Джерела вивчення історії мови в українському та російському мовознавстві XIX ст. – 30-х рр. XX ст. Слов'янськ: Видавець Маторін Б. І., 2011. 174 с.

13. Шахматов А. А. Курс истории русского языка (читан в Санкт-Петербургском ун-те в 1908 – 9 уч. г.): Введение. 2-е [литограф.] изд. Санкт-Петербург, 1910 – 1911. Ч. 1. 407 с.

Тищенко К.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

Потапенко М.

– студентка II курсу англо-російського відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161.2 (09)

**ПРОБЛЕМА СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОГО ГЛОТОГЕНЕЗУ
В СТУДІЯХ А. Ю. КРИМСЬКОГО**

У статті розкрито погляди А. Ю. Кримського на проблему східнослов'янського глотогенезу, установлено його внесок у дослідження порушених питань. Основну увагу звернено на те, що твердження вченого доцільно розглядати як традиційні. Визначено, що мовознавець не відкидав «спільноруську» прамову. Доведено, що всі мовні інновації інтерпретовано шляхом звернення до дивергентної теорії «родовідного дерева». Обґрунтовано важливість вивчення тверджень А. Ю. Кримського та його сучасників для мовознавства XX ст. – початку XXI ст.

Ключові слова: східнослов'янський глотогенез, прामова, теорія «родовідного дерева».

Тищенко Е.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

Потапенко М.

– студентка II курса англо-русского отделения
филологического факультета Донбасского государственного
педагогического университета

**ПРОБЛЕМА ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОГО ГЛОТТОГЕНЕЗА В
ТРУДАХ А. Е. КРЫМСКОГО**

В статье раскрыты взгляды А. Е. Крымского на проблему восточнославянского глоттогенеза, установлен его вклад в исследование затронутых вопросов. Основное внимание обращено на то, что утверждения ученого целесообразно рассматривать как традиционные. Определено, что языковед не исключал «общерусский» праязык. Доказано, что все языковые инновации интерпретированы путем обращения к дивергентной теории «родословного дерева». Обоснована важность изучения утверждений А. Е. Крымского и его современников для языкознания XX в. – начала XXI в.

Ключевые слова: восточнославянский глоттогенез, праязык, теория «родословного дерева».

Tyshchenko K.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of
Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training
University

Potapenko M.

–2nd-year Student, Department of English and Russian Languages,
Faculty of Philology, Donbas State Teachers' Training University

**THE PROBLEM OF EAST SLAVIC GLOTTOTENESIS IN
A. Yu. KRYMSKYI'S WORKS**

The article deals with the views of A. Yu. Krymskyi on the problem of East Slavic glottogenesis, his contribution to the investigation of the issues raised. The main attention is drawn to the fact that the scientist's statements should be regarded as traditional. It is determined that the linguist did not reject the parent language. It is proved that all language innovations are interpreted through the conversion to the divergent theory of «language tree». The importance of studying the statements of A. Yu. Krymskyi and his contemporaries for the linguistics of the 20th – the beginning of the 21st centuries is grounded.

Key words: East Slavic glottogenesis, parent language, «language tree» theory.

Постановка проблеми. Проблема походження східнослов'янських мов посідає значне місце в студіях А. Ю. Кримського. Відомо, що вчений ретельно вивчав мовні явища найдавнішого періоду в історії східнослов'янських мов, представленого писемними пам'ятками XI–XIV ст. Крім того, праці А. Ю. Кримського містять опис тих дивергентних процесів на східнослов'янському мовному ґрунті, які зрештою спричинилися до виникнення трьох східнослов'янських мов.

Погляди мовознавця на походження й розвиток східнослов'янських мов, зокрема української, представлені в таких

наукових працях, як «Історія української мови [Машинопис]» [7], «Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася» [8], «Украинская грамматика» [9], «Филология и погодинская гипотеза» [10] та ін.

Без сумніву, А. Ю. Кримський зробив вагомий внесок у розробку порушеної проблеми, про що свідчать дослідження сучасних лінгвоісторіографів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що стисло про проблему східнослов'янського глотогенезу в працях А. Ю. Кримського писали Т. О. Гаврилова, В. А. Глущенко, О. Л. Жихарева, В. М. Русанівський, К. А. Тищенко та ін. [1, 2, 4, 12, 14]. Цими авторами було проаналізовано й відповідні погляди вченого на порушену проблему. Водночас спеціальних праць, присвячених ґрунтовному вивченню тверджень дослідника щодо проблеми походження східнослов'янських мов, у лінгвістиці немає. Сподіваємося, пропонована стаття заповнить цю прогалину.

Метою розвідки є розкриття поглядів А. Ю. Кримського на проблему східнослов'янського глотогенезу, установлення його внеску в дослідження порушених питань.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) розкрити погляди на проблему походження східнослов'янських мов попередників і сучасників А. Ю. Кримського; 2) установити внесок ученого в дослідження цієї проблеми; 3) виявити, які твердження А. Ю. Кримського зберегли свою цінність для мовознавства ХХ ст. – початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. Без сумніву, у дослідженнях А. Ю. Кримського східнослов'янський мовний терен не є монолітним: у ньому активно відбуваються важливі дивергентні процеси, які зрештою спричинилися до виникнення трьох східнослов'янських мов. Учений розглядав процес формування української мови, починаючи з ХІ ст., оскільки цей період проілюстрований фактами з давніх писемних пам'яток (пріоритетного джерела вивчення історії мови для А. Ю. Кримського. – *К. Т., М. П.*).

За словами дослідника, «південноруська» (протоукраїнська. – *К. Т., М. П.*) мова ХІ ст. ще не мала своєї визначальної ознаки, а саме: «вимови *біб, кінь, твій* (замість *боб, конь, твій*) [8, с. 108]. Як наголосив учений, ця риса суттєво відрізняє «малоруську» мову не тільки від «великоруської» та білоруської, а й від усіх слов'янських мов [там само]. Далі А. Ю. Кримський зазначив: «Деякі зародки цієї риси могли злегка позначитися може й раніш од ХІ віку»; тільки ця ознака й декілька інших звукових явищ, які є типовими для «малоруської» мови, «ведуть свій початок, власне кажучи з ХІІ віку», тобто з того часу, як «цілком виразно позначився надзвичайно важливий звуковий факт: *занепад редукованих ъ, ь*» [8, с. 108].

Важливим є твердження вченого про різну «швидкість» (різний час на різних територіях. – К. Т., М. П.) занепаду редукованих. Зокрема, у «південнорусів» цей процес відбувався «повільніше», а в білорусів і «великорусів» – швидше й «рішучіше» [там само].

Відомо, що представники Харківської лінгвістичної школи (О. О. Потебня, М. О. Колосов, П. Г. Житецький) інтерпретували це фонетичне явище як тривалий процес. Щодо тривалості процесів зникнення слабких редукованих і переходу сильних редукованих у голосні повного творення, то її О. О. Потебня, М. О. Колосов, П. Г. Житецький осмислювали по-різному [11, с. 14; 6, с. 7; 3, с. 51, 66, 67, 263].

Учені Харківської лінгвістичної школи надавали великої ваги процесу занепаду редукованих голосних і пов'язували з ним низку явищ, які відбувалися в консонантизмі й вокалізмі східнослов'янських мов. Так, О. О. Потебня розробляв твердження про те, що подовженню та подальшій дифтонгізації **о**, **е** в нових закритих складах в українській мові передувало занепад редукованих **ъ**, **ь** [11, с. 12]. На думку М. О. Колосова, перехід **ě** > **i** виник раніше тих змін в українському вокалізмі, які пов'язані з якістю складу або з наголосом. Це стосується, зокрема, якісних змін **о**, **е** в нових закритих складах [5, с. 29].

Відомо, що О. О. Шахматов був ґрунтовно ознайомлений з працями О. О. Потебні. Більше того, учений підтримав твердження О. О. Потебні про різночасність занепаду редукованих на східнослов'янському терені [15, с. 36]. Аналізуючи це фонетичне явище, О. О. Шахматов писав: «У царині звуків не можна назвати жодного такого явища, спільного всім руським наріччям, піднаріччям, говорам, яке не сягало б епохи доісторичної. Винятком є занепад глухих **ъ** і **ь** і заміна їх у певному положенні через **о** і **е**» [16, с. V].

Суттєвими наслідками занепаду редукованих **ъ**, **ь** у «південноруській» мові, які містять давні писемні пам'ятки XI–XV ст., А. Ю. Кримський уважав такі фонетичні явища: а) появу «замінної довготи» (*шѣсть* > *шѣсть* > *шість*); б) подовження приголосних перед **j** (*життя*); в) перехід **лъ** (**ъл**) > **ов** (*влькъ* > *вовк*) [8, с. 109].

Дослідження А. Ю. Кримського свідчать про те, що в XIV ст. українська мова «дообразувалась геть до краю; малоруська мова XIV віку в тих своїх говірках, котрі тоді встигли розвинути найбільше, – це вже й є сьогочасна українська мова» [8, с. 112]. Білоруська та великоруська мови, на думку А. Ю. Кримського, також сформувалися в XIV ст., і в період XV–XVII ст. відмінність між усіма східнослов'янськими мовами посилювалася. Хоча спільне життя в литовсько-руській державі наблизило «малоруську» й білоруську мови, через що Ф. Міклошич та О. Огоновський вважали останню паростю «малоруської» мови, «тоді як фактично білоруська мова значно ближче підходить до акаючої великоруської мови» [там само].

Безперечно, давні писемні пам'ятки є пріоритетним джерелом дослідження для А. Ю. Кримського. Водночас учений був одним із засновників історичної діалектології. Наприклад, А. Ю. Кримський досліджував ті діалектні особливості давньоруської мови, які заклали основу трьом сучасним східнослов'янським мовам. Так, староруський період мовознавець розглядав як добу активного вироблення місцевих північно-, середньо- і південноруських діалектних ознак, що в сукупності давали можливість виділити проторосійський, протобілоруський і протоукраїнський мовні типи [7, с. 193–195].

Згідно з концепцією А. Ю. Кримського, «еру самостійності й викристалізування трьох руських мов краще буде визначати трохи ширше (ніж у О. О. Шахматова. – *К. Т., М. П.*): не просто XIII ст., а XII–XIV ст.» [7, с. 195].

Візьмемо до уваги еволюцію поглядів ученого на проблему утворення східнослов'янських мов. Пізніше А. Ю. Кримський відійшов від простої схеми поділу «спільноруської» мови на три наріччя: північноруське («великоруське»), середньоруське (білоруське), південноруське («малоруське»). Дослідник висловив думку про те, що «політичне роз'єднання в XII–XIV ст. земель південно-західної та північно-східної Русі сприяло остаточному розформуванню мови східного слов'янства на такі групи: малоруську, білоруську з акаючою великоруською та окаючу північноруську» [7, с. 196]. За А. Ю. Кримським, у період XIII–XIV ст. «ми вже не сміємо казати тільки про три діалектні руські групи (південну, середню та північну), а повинні говорити про чотири: малоруську, білоруську, південновеликоруську та північновеликоруську» [там само, с. 199–200].

Отже, учений говорив про переформування «руських» наріч, проте не вказував, як воно відбувалося. На цьому, практично, і завершується опис А. Ю. Кримським процесу формування української мови. Додамо, що, на думку дослідника, «документи XV ст., а тим паче XVI ст., можуть мати для історії малоруської мови XII–XIV ст. самісіньку підсібну вагу. Вони тільки наочніш і вимовніш ілюструють те становище нашої мови, до якого вона вже встигла прийти протягом XII–XIV ст., переважно в результаті занепаду глухих звуків» [7, с. 208].

Однак загальновідомо, що А. Ю. Кримський зафіксував не одне мовне явище, яке розвинулося в українській мові в XV–XVI ст. До таких явищ належить, зокрема, дієслівна форма наказового способу 2 особи множини на приголосний (без кінцевого *є*), ствердіння приголосних перед *є* на Східній Україні та ін. [9, с. 198].

Отже, у контексті мовознавчої науки XIX ст. – початку XXI ст. погляди А. Ю. Кримського на проблему східнослов'янського глотогенезу доцільно розглядати як традиційні. Адже в працях А. Ю. Кримського, як і більшості українських і російських компаративістів 20-х–60-х рр. XIX ст.

(О. Х. Востокова, М. І. Надеждіна, М. О. Максимовича та ін.), перевагу було віддано дивергентному поясненню мовних інновацій.

А. Ю. Кримський розглядав проблему східнослов'янського глотогенезу шляхом звернення до дивергентної теорії «родовідного дерева» А. Шлейхера, не відкидав «спільноруську» прамову [13, с. 25].

Відомим є факт, що вчені Харківської лінгвістичної школи (О. О. Потебня, П. Г. Житецький, М. О. Колосов) досліджували історію східнослов'янських мов, спираючись на модель «родовідного дерева». В. А. Глущенко, відзначив певну прямолінійність учених Харківської лінгвістичної школи в користуванні моделлю «родовідного дерева» [2, с. 53–54].

Традиційно (використовуючи модель дивергентної теорії «родовідного дерева») реконструювали найдавніші етапи розвитку мов учені Московської лінгвістичної школи. Виникнення теорії дивергентно-конвергентного розвитку мови пов'язане з ім'ям П. Ф. Фортунатова. О. О. Шахматов використовував твердження цієї теорії в практичних дослідженнях, при цьому конвергентні процеси моделювалися для відносно пізніх періодів розвитку мов [14, с. 106].

Як дивергентні А. Ю. Кримський інтерпретував, зокрема, такі історико-фонетичні процеси, як асиміляція **о** з **у** та **а**, ствердіння **р** в українській мові та ін. У морфології вченим представлено такі дивергентні процеси, як чергування **г** // **з**, **к** // **ц**, **х** // **с** і наявність флексії **-і** у формах іменників давального, місцевого відмінків однини, збереження кличної форми іменників в українській мові та низку інших [14, с. 108].

«Традиційність» концепції утворення східнослов'янських мов у розробці А. Ю. Кримського ґрунтується також на визначенні дослідником часу виникнення самостійних східнослов'янських мов (XII–XV ст.). Так, виникнення істотних відмінностей між слов'янськими «діалектами» О. Х. Востоков і П. Г. Житецький датували XII–XIII ст. Зазначимо, що період XIII–XV ст., у інтерпретації О. О. Шахматова, є часом утворення східнослов'янських мов. Як відзначив І. Свенціцький, період становлення української мови розпочався в XI ст., хоча, згідно з концепцією О. О. Потебні, українська мова існувала вже за часів Київської Русі (IX–X ст.). А О. М. Колесса твердив, що українські племена були відомі вже в VII–VIII ст. [4, с. 14].

Висновки. Проведене дослідження показало, що проблему східнослов'янського глотогенезу А. Ю. Кримський розглядав здебільшого схематично, у зв'язку з вивченням історії фонетичної та морфологічної будови східнослов'янських мов, насамперед української мови. У дослідженнях ученого простежується нечіткість щодо датування виникнення східнослов'янських мов, оскільки окремі фонетичні процеси, спільні для всіх східнослов'янських діалектів, розглянуті лінгвістом ізольовано, як властиві лише українській мові. Водночас окремі недоліки

досліджень А. Ю. Кримського, пов'язані з хронологізацією й розкриттям процесу утворення української мови, не зменшують значення праць мовознавця для сучасного мовознавства.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у фронтальному поглибленому вивченні студій А. Ю. Кримського, присвячених історії східнослов'янських мов, зокрема української мови, на різних рівнях.

Література

1. Гаврилова Т. О. А. Ю. Кримський як дослідник середньонадніпрянських говорів. *Постаті та ідеї (З історії мовознавства в Україні)*: зб. наук. праць. Київ: Наукова думка, 1995. С. 5–9.

2. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.): монографія / за ред. О. Б. Ткаченка. Донецьк, 1998. 222 с.

3. Житецкий П. И. Очерк звуковой истории малорусского наречия. Киев, 1876. 376 с.

4. Жихарева О. Л. Проблема походження східнослов'янських мов у мовознавстві XIX ст. – 20-30-х рр. XX ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Донецький національний університет. Донецьк, 2004. 22 с.

5. Колосов М. А. Обзор звуковых и формальных особенностей народного русского языка. Варшава, 1878. 270 с.

6. Колосов М. А. Очерк истории звуков и форм русского языка с XI по XVI столетие. Варшава, 1872. 192 с.

7. Кримський А. Ю. Історія української мови [Машинопис. 1940]. *Інститут рукопису Національної б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Ф. 1. Од. зб. 22430. Арк. 1–387.

8. Кримський А. Ю. Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася. *Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'яток письменської староукраїнщини XI–XVIII вв.* / за ред. О. Шахматова, А. Кримського. Київ: Друкар, 1924. С. 87–128.

9. Крымский А. Е. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. Москва: Гатцук, 1908. 545 с.

10. Крымский А. Е. Филология и погодинская гипотеза. *Твори*: у 5-ти т. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 3. С. 23–117.

11. Потебня А. А. Два исследования о звуках русского языка: I. О полногласии, II. О звуковых особенностях русских наречий. Воронеж, 1866. 156 с.

12. Русанівський В. М. Питання історичної граматики в працях А. Ю. Кримського. *А. Ю. Кримський – україніст і орієнталіст* / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1974. С. 40–49.

13. Тимченко Є. К. Курс історії українського язика. Вступ і фонетика. 2-е вид. Київ; Харків: Державне видавництво України, 1930. Ч. I. 170 с.

14. Тищенко К. А. Спільнослов'янська та спільноруська прамови в інтерпретації А. Ю. Кримського. *Дійсність – думка – дослід*: матеріали 2-ї загальноуніверситетської наукової конференції молодих учених, присвяченої 60-річчю перемоги у Великій Вітчизняній війні (м. Слов'янськ, 31 бер.–1 квіт. 2005 р.). Слов'янськ, 2004. Вип. 2. С. 105–109.

15. Франчук В. Ю. О. О. Шахматов і наукова спадщина О. О. Потебні. *Мовознавство*. 1974. № 3. С. 36–44.

16. Шахматов А. А. Очерк древнейшего периода истории русского языка. *Энциклопедия слав. филол.* Пг., 1915. Вып. 11. XXVIII, II, L, 369 с.